

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1997 metai

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1997

VILNIUS 1998

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1997

VILNIUS 1998

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 8896-34-025-X

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

GRZEGORZAS B I A Ł U Ń S K I S

ŠV. BRUNONO MIRTIES VIETA

Tikslios būsimojo šventojo gimimo datos nežinome. Tai įvyko apie 978–979 metus. Kilimo jis buvo iš turtingos saksoniečių, Kverfurto valdytojų šeimos. Išsi-mokslinimą įgijo Magdeburgo katedros mokykloje 985–994 metais. Trumpai pagy-venęs Otono III dvare, įstojo į Šv. Bonifaco ir šv. Alekso benediktinų vienuolyną Romoje (Aventine, 998), paskui susidėjo su eremitais (šv. Romualdo atskalūnais). Ilgokai pagyvenęs Italijoje, apie 1002–1003 m. sugrįžo į Vokietiją, kur buvo išven-tintas vyskupu, o netrukus gavo ir *pallium**. Tik tuomet ėmėsi seniai trokštamo mi-sionieriaus darbo – dėl to buvo nuvykęs ir į Lenkiją, Vengriją bei Rusiją. Pažymėti-na sėkminga jo misija tarp pečenegų 1008 metais. Suartėjęs su lenkų kunigaikščiu Boleslovu Narsiuoju ir, matyt, pastarojo pastūmėtas, išvyko į savo paskutiniąją mi-siją, kurią čia norėčiau plačiau aptarti.

Parašyti šį straipsnį mane paskatino tai, kad regioninėje spaudoje bei mokslo populiarinimo leidyklose nuolat gvildenama Brunono mirties Niegocine prie Gižic-ko hipotezė¹. Istoriografijoje šia tema yra įvairiausių nuomonių. Pirmąkart plačiau Brunono asmenybe susidomėjo Kverfurto diakonas D. S. Büttneris, aprašęs švento-jo gyvenimą, mirtį ir jo kulto raidą². Remdamasis šiuo veikalu, trumpą misionie-riaus gyvenimo apžvalgą pateikė M. Lilienthalis iš Karaliaučiaus³. Apie Brunoną

* Aukščiausias bažnytinės valdžios ženklas – kaklajuostė (lot. *pallium*), nešiojama ant arnoto (vir-šutinio kunigo drabužio). *Vert. past.*

¹ Płg. *Giżycko. Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn, 1983, p. 75 ir kt.; *Giżycko*. Suwalki, 1994, p. 7; A. A c h r e m c z y k, *Historia Warmii i Mazur. Od pradžejów do 1945 roku*, Olsztyn, 1992, p. 22. Re-gioninėje spaudoje nemažai yra Wojciecho Mareko Draskio straipsnių. Šiame straipsnyje plačiau neap-sistota prie kitų tradicinių Brunono kančios vietų, pvz., Lomžos.

² D. S. B ü t t n e r, Bruno Apostolus oder römischen Apostels in Preussen, *Brunonis Leben. Todt und Verehrung nach dem Tode*, Halle, 1714.

³ M. L i l i e n t h a l, Das Leben Brunonis eines vorgegebenen preussischen Apostels und Märty-rers, *Erläutertes Preussen*, 1724, t. 1, p. 787; t. 2, p. 186.

XIX a. rašė W. Giesebrecht⁴. Daugiau dėmesio jam paskyrė A. Kolbergas, pirmiausia jo kulto požiūriu⁵. Brunono mirties vietos autorius ieškojo ne Rytų, o Vakarų Prūsijoje, būtent Prūsų žemėje, vadintoje *Reysen (Resia)*, arba *Russia*. Tai grindė taip pat kitais kalbos panašumais: etnografinė Lietuva – tai *Welida*, upė Alstra – tai *Liwa*, be to, tame regione surado *Gross Brunau* vietovę, taip pat *Seweten, Soweten* (Šventą) mišką. Jo manymu, Brunono nužudymo 1009 m. vasario 14 d. vieta buvusi kažkur Sušos ir Prabuto rajone (pripažįstant Thietmaro duomenis kaip ankstyviausią informaciją)⁶.

Keletą darbų Brunonui yra skyręs H. G. Voigtas. Pirmajame, remdamasis Brunono likimą nušviečiančiais šaltiniais, labai atsargiai, netgi tiksliai nenurodydamas misionieriaus mirties vietos, apsiribodamas šaltinių informacijos nurodymu, jo žūties dieną pažymėjo kovo 9-osios data⁷. Visai kitaip, gana nekritiškai aprašė paskutiniąsias šventojo gyvenimo dienas vėlesniuose savo darbuose⁸. 1008 m. jis vykęs į šiaurę pro Kolną link Pišo (Jansborko) ir Gižicko (Léceno, Lötzeno). Be to, autorius klaidingai etniniu požiūriu identifikavo atskiras gentis, kadangi Prūsų žemė, jo manymu, tai buvusi Galindija, Lietuva – Nadruva, o Rusia – Sūduva. Šių trijų kraštų susikirtimo taškas buvo kaip tik apie Gižicką (Jotvingių žemėje). Iš pradžių Brunonas į krikščionybę atvertęs vyriausiąjį pagonių valdovą, o paskui jį apkrikštijęs kartu su jo žmonėmis dideliame toliau esančiame ežere. Tai turėję įvykti ties Niegocinu, nes ir vėliau čia turėjęs buveinę vyriausiasis galindų vadas (Jesugupas). Roso ežeras prie Jansborko yra pirmas didesnis ežeras pakeliui iš Lomžos vykstant šiaurės kryptimi į Kolną. Taigi, pasak J. Voigto, būtent artimesnės ar tolimesnės Pišo (Jansborko) ir Gižicko apylinkės pirmiausia pretendavo į tai, kad laikytume jas Brunono veiklos ir mirties Prūsijoje regionu. Savo tezei paremti autorius pasitelkė ir kitų įrodymų: netoli esančio kaimo (Grajewo) pavadinimą išvedė iš žodžio *krivis* (seniausias prūsų vyriausiojo žynio vardas) ir pripažino Gižicką kaip didžiausią pagonybės centrą. Žinios apie galindų valdovą Jesugupą, žinomą iš XVI a. šaltinių, išsaugojo, pasak autoriaus, prisiminimą apie Brunono apkrikštytąjį Prūsų valdovą. Toliau keliama mažai tikėtina hipotezė, kad X a. buvęs paprotys duoti katechume-

⁴ W. Giesebrecht, Brun-Bonifacius, Erzbischof unter den Heiden, *Evangelischen Kalender*, 1856, p. 171; W. Giesebrecht, Der erste deutsche Missionar in Preussen, *Neue Preussische Provinzial-Blätter*, 1859, t. 3.

⁵ A. Kolberg, Der hl. Bruno von Querfurt, zweiter Apostel von Preussen, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, 1884, p. 1–108.

⁶ Ten pat, p. 79, 98–104.

⁷ H. G. Voigt, *Brun von Querfurt, Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*, Stuttgart, 1907, p. 126–139, 148–149.

⁸ H. G. Voigt, Brun von Querfurt und die Bedeutung seines Missionswerks, *Altpreussische Monatsschrift*, 1908, t. 45, p. 497–498; H. G. Voigt, *Brun von Querfurt un seine Zeit*, Halle, 1909, p. 30–33; H. G. Voigt, *Brun von Querfurt als Missionar des römischen Ostens*, Prag, 1908.

nams per krikštą antrąjį vardą. Todėl gali būti, kad Jesugupas – tai iškreiptas žodis *Jesugyvas*, o tai lietuvių, galbūt ir senąja prūsų kalba reiškė „*Jėzus yra gyvas*“, ir reiškė ne ką kita kaip Brunono išbandymo ugnimi, kurį įvykdęs Prūsų valdovas, rezultata. Be to, šis autorius žinojo, kad to meto šaltiniuose šito valdovo vardas figūravo kaip „*Nethimer’as*“. Darydamas prielaidą, kad Brunonas iš Kverfurto darbavosi drauge su aštuoniolika savo bendražygių būtent prie Niegocino ežero ir kad čia jį ištikusi kankinio mirtis, Voigtas iškėlė ir kitą hipotezę, kad abu netoli Niegocino esantys ežerai – Popówka Wielka ir Popówka Mała – savo pavadinimą gavę kaip tik dėl to įvykio. „*Popówka*“ – tai lenkiškas „*Pfaffensee*“ („Popų ežeras“) vertinys. Ne-trukus po to straipsnio pasirodė vietinio pastoriaus E. Trinckerio Gižicko parapijos monografija, kurioje pakartotos visos aukščiau minėtos tezės⁹. Taip buvo įtvirtinta nuomonė apie šventojo mirtį Gižicko apylinkėse. Ją dar sutvirtino vietos evangelikų bendruomenė, pastačiusi 1910 m. misionieriui atminti kryžį ant kalvos Niegocino ežero pakrantėje¹⁰. Jau 1910 m. lapkričio 17 d. katalikų koplyčia, pastatyta 1907–1909 m. Gižicke, taip pat buvo skirta šv. Brunono garbei¹¹.

Tačiau grįžkime prie kitų autorių, rašančių apie Brunono žūties aplinkybes. A. Koczy’as apskritai palaikė prūsiškąjį variantą, bet pasisakė ir už 1009 m. vasario 14 d. mirties datą, nes remiantis šia data Paderborno arkidiecezijoje buvo rengiamos šv. Brunonui skirtos išskilmės¹². J. Widajewiczius manė, jog Brunono misija buvo nukreipta į Prūsus, tiksliau, į Jotvą – atskirą prūsų gentį. Jo nuomone, misionierius buvo nužudytas priešiško jam kunigaikščio kovo 9 d., gyvas liko tik kapelionas Wipertas¹³.

Kitas didesnio veikalo apie Brunoną autorius R. Wenskus, suabejojęs galimybę tiksliai nustatyti kankinio žūties vietą, nurodo tik Prūsų kraštą¹⁴. W. Meysztowiczius, nurodęs Brunono apaštalavimo vietą Prūsijoje („*Pruzów*“) – Rusios paribį, tiksliau nepagrindė egzekucijos lokalizacijos, atrodo, manydamas ją buvus Lietuvoje¹⁵. J. Karwasińska veikale „*Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*“ vėlgi grįžo prie Brunono mirties vasario 14 d. datos ir jo misijos Prūsijoje, nes manė jį žuvus rusų–jotvingių žemių pasienyje¹⁶. A. F. Grabskis išsakė mintį, kad Brunonas galbūt

⁹ E. T r i n c k e r, *Chronik der Gemeinde Lötzen*, Lötzen, 1912.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Kronika parafii rzymskokatolickiej św. Brunona w Giżycku, *Archiwum Parafii św. Brunona w Giżycku*, p. 11.

¹² A. K o c z y, Misja św. Brunona wśród Suigjów, *Annales Missiologicae*, 1936, t. 6, p. 86.

¹³ J. W i d a j e w i c z, Św. Bruno z Kwerfurtu, *Polski Słownik Biograficzny*, 1937, t. 3, p. 26.

¹⁴ R. W e n s k u s, Studie zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt, Münster–Köln, 1956, p. 3, 197.

¹⁵ W. M e y s z t o w i c z, Szkice o św. Brunonie–Bonifacym, *Sacrum Poloniae Millenium*, 1958, t. 5, p. 495, 497.

¹⁶ *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*, Warszawa, 1966, p. 10.

buvo nuvykęs pas jotvingius – jų gentį zlincus. Šią mintį grindė misionieriui priskiriamam dingusio pasakojimo apie šv. Vaitiekaus (Adalberto) kankinimą („*Liber de passione martyris*“) autoryste. Ja remdamasis Gallas rašė apie vadinamąją Selenciją, arba, anot Grabskio, zlincus¹⁷. Dėl pastarosios nuomonės diskutavo J. Bieniakas. Pirmiausia dėl to, kad pats Brunonas laiške Henrikui II vartojo tik prūsų terminą, taigi nebuvo prasmės dviejuose veikaluose vartoti skirtingus pavadinimus. Anot Bieniako, ligšiolinėje literatūroje dirbtinai buvo traktuojami šaltinių duomenys, siekiant nustatyti minimo įvykio geografinį centrą, arba Jotvą. Teigiama, kad joks šaltinis šiuo klausimu nesuteikė tikros informacijos. Prieinama prie išvados, jog Brunonas nužudytas Lietuvos ir Rusios pasienyje; be to, to meto Lenkijoje prūsų terminu buvo suvokiama ne tik Prūsija, bet ir Jotva bei Lietuva. Taip autoriui pavyko suderinti visų šaltinių duomenis¹⁸. Vykdamas į Lietuvą Brunonas turėjo pereiti Jotvą, kurioje pasižymėjo aktyvia apaštaline veikla.

W. Jemielity'as parėmė kovo 9-osios, kaip Brunono žūties Jotvoje, dieną¹⁹. Panašios nuomonės laikėsi ir W. Nowakas, be to, pasisakęs dėl jau atsirasusios ir įsitvirtinusios Brunono mirties prie Gižicko, Lomžos ir Drohičino tradicijos, paminėdamas ir Suvalkų ežerą²⁰. Z. Ivinskio nuomone, misionierius buvo nužudytas Lietuvos ir Rusios pasienyje, bet jotvingių žemėje netoli Gardino, prie Nemuno²¹. E. Gudavičius palaikė tezę, kad Prūsų ir Lietuvos vardai viduramžiais buvo sutapatinami, taigi Brunonas, anot jo, vykęs į Lietuvą (siauresne to žodžio prasme), tačiau iš pietvakarių pusės, ir žuvęs 1009 m. kovo 9 d.²²

Keletas pastabų dėl duomenų, esančių darbuose, skirtuose Bažnyčios ir šventųjų istorijai. W. Schenkas rašė apie Brunono misiją pas jotvingius, gyvenusius dar Polesėje, o mirtis jį ištikusi Prūsų ir Jotvos pasienyje²³. Anot J. Szymańskiego, Brunonas žuvęs apkrikštijus jotvingių genties vadą Nethimerą Būgo upės regione nuo jo varžovų rankos. Atrodo, kad Boleslovas bus išpirkęs Brunono kūną ir palaidojęs (lapkričio 15 d.), bet kur – neaišku²⁴. B. Kumoras nurodė Jotvą²⁵. G. Karolewi-

¹⁷ A. F. G r a b s k i, Gall Anonim o Selencji i Prusach, *Rocznik Olsztyński*, 1959, p. 9–15.

¹⁸ J. B i e n i a k, Wyprawa misyjna Brunona a problem Selencji, *Acta Baltico-Slavica*, 1969, t. 6, p. 185, 191–193.

¹⁹ W. J e m i e l i t y, Św. Brunon z Kwerfurtu, *Studia Warmińskie*, 1982, t. 19, p. 49 ir kt.

²⁰ W. N o w a k, Św. Bruno z Kwerfurtu i jego kult w diecezji Warmińskiej, *Studia Warmińskie*, 1982, t. 19, p. 63.

²¹ Z. I v i n s k i s, *Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties*, Roma, 1978, p. 119.

²² E. G u d a v i č i u s, „Lietuvos“ vardas XI a.–XII a. I pusės šaltiniuose, *MADA*, 1983, t. 3, p. 79–81; plg. šio aut.: Św. Brunono misija, *Darbai ir dienos*, 1996, t. 3, p. 115–124.

²³ W. S c h e n k, Z dziejów liturgii w Polsce, *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, Lublin, 1969, t. 1, p. 182, 190.

²⁴ J. S z y m a ń s k i, Bruno, *Hagiografia Polski*, Poznań etc., 1969, t. 1, p. 222.

²⁵ B. K u m o r, Pierwsze wieki Kościoła w Polsce (od X do połowy XII w.), *Historia Kościoła w Polsce*, Poznań–Warszawa, 1974, t. 1, d. 1, p. 27; Lublin, 1976, d. 3, p. 55.

čiaus nuomone, Brunono misija buvusi nukreipta į prūsų gentis, o jis pats žuvęs nuo jotvingių rankos 1009 m. kovo 9 d.²⁶ H. Frossas ir F. Sowa misionieriaus žūties vietos ieškojo Suvalkų ežeryne, arba senųjų jotvingių gyvenvietėse²⁷. Z. Sułowski vėlgi nurodė Jotvą, bet jos lokalizacija buvusi Suvalkuose. Visus 18-os kankinių kūnus, anot jo, taip pat išpirkęs Boleslovas Narsusis²⁸. Pagaliau, remiantis paskutiniaisiais darbais, pvz., „*Żywoty Świątych Pańskich*“ („Šventųjų gyvenimas“), Brunonas nuvykęs apaštalausti į Jotvą, kur 1009 m. kovo 9 d. jo laukė kankinio mirtis tiksliai nenustatytoje vietovėje²⁹.

Apskritai galima pasakyti, kad dėl paskutiniųjų Brunono gyvenimo dienų ligšiol stokojama visuotinai priimtų kriterijų – skirtingai nurodoma žuvimo data ir vieta.

Dėl šaltinių informacijos. Svarbiausi jų – seniausieji – XI a. šaltiniai, bemaž vienlaikiai aptariamais įvykiams, atstovaujantys trims atskiroms versijoms. Pirmoji jų priklauso tų įvykių dalyviui kapelionui Wipertui³⁰, kuri, deja, originale neišliko, o žinoma tik iš vėlesniųjų nuorašų (iš XI a. pabaigos *Tagernsee kodekso*), dėl to ji kiek mažesnės vertės. Nepaisant to, apskritai neatmetama jos tikimybė, juoba kad, apskritai paėmus, sutampa su kita (Damiano šaltinio versija), nors apie abiejų šaltinių tarpusavio priklausomybę negali būti kalbos³¹. Wipertas Brunono kančios vietą nurodė Prūsus („*provincia, que nuncupatur Pruscia*“³²).

Antroji, saksų kilmės, versija yra išlikusi trijuose šaltiniuose: Thietmaro kronikoje³², Kvedlinburgo analuose³³ ir „Magdeburgo vyskupų darbuose“ („*Gesta Archiepiscoporum Magdeburgensium*“)³⁴. Veikiausiai šios versijos šaltinis galėjo būti dingusi „Brunono darbų knyga“ („*Liber gestorum Brunonis*“), kuris remiasi „*Gesta...*“. Pritardamas J. Bieniakui manau, jog labiausiai tikėtina informacija apie Brunoną yra gauta per taikos misijos tarpininką Magdeburgo prepozitą (viršininą) Walterdą (1010)³⁵. Anksčiausia iš tų informacijų yra iš tuo metu kronikose pastoviai daromų įrašų. Thietmaras rašė apie 1014 m., turbūt prieš 1019 m., vėliausi įra-

²⁶ G. K a r o l e w i c z, Brunon z Kwerfurtu, *Encyklopedia Katolicka*, Lublin, 1976, t. 2, p. 1110.

²⁷ H. F r o s s, F. S o w a, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków, 1976, p. 115.

²⁸ Z. S u ł o w s k i, Pierwszy Kościół Polski, *Chrześcijaństwo w Polsce*, Lublin, 1980, p. 20.

²⁹ *Żywoty Świątych Pańskich na każdy dzień roku*, Olsztyn, 1989, p. 489.

³⁰ *Monumenta Poloniae Historica* (toliau – MPH), t. 1, p. 229 ir kt.

³¹ J. B i e n i a k, min. veik., p. 189, ir 30 priedašas, kuriame trumpas diskusijos apie šio priedašo reikšmę apibūdinimas. Dėl šių visų šaltinių grupių tarpusavio nepriklausomumo pasisakė taip pat E. G u d a v i č i u s (Lietuvos vardas..., p. 79).

* „kraštas, kuris vadinamas Prūsija“.

³² MPH, t. 1, p. 293.

³³ MPH, t. 2, p. 769.

³⁴ *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* (toliau – MGS), t. 14, p. 383, 394 ir kt.

³⁵ J. B i e n i a k, min. veik., p. 189 ir kt. Čia tai labiau pagrindžiama. Taip pat nurodomas tų šaltinių skirtingumas.

šai padaryti kronikoje „*Gesta...*“, nes jie atsirado XII a. Thietmaras nurodė Prūsų ir Rusios, o Kvedlinburgo analai ir „*Gesta...*“ – Rusios ir Lietuvos paribį. Su šiais pranešimais apie Brunono kančias buvo sietinos ir kronikininko Saxo bei Magdeburgo analų („*Annales Magdeburgenses*“)³⁶ to paties autoriaus, kaip ir „*Gesta...*“, tik kiek ankstesnės, užuominos. Jose buvo nurodomas Prūsų, Lietuvos ir Rusios paribys.

Pagaliau trečioji versija atsirado vėliausiai – apie 1040 m. Italijoje. Jos autorius Petras Damianis³⁷ paminėjo Rusią („*regem Russorum*“), betgi tekstą patyrinęjus matyti, kad panašus vardas suklaidino Damianį ir kad jis turbūt turėjo galvoje Prūsiją. O rašydamas apie pagonis, mačiusius šv. Vaitiekų, paliudija, kad jam svarbu buvo kraštas, kuriame žuvo Brunono pirmtakas³⁸. Šis pasakojimas buvo įdėtas į „Šv. Romualdo gyvenimą“ ir, kaip mano H. Frossas, Damianis, matyt, rėmėsi kuria nors žodine informacija (iš Saksonijos?) arba kokia nors rašytine reliacija, nes jo veikale apgailestaujama dėl to, kad nebuvo atskiro veikalo, skirto Brunonui (pvz., „*Vita et passio*“)³⁹. Taigi Damiano aprašymą sudaro nugirstos (*ex auditu*) žinios, tačiau be tikslesnės geografinės orientacijos.

Iš vėlesnių šaltinių dėmesį patraukia užuomina (XV a. pradžia), grindžiama ankstesniais šaltiniais, galbūt dingusia „Brunono žygių knyga“⁴⁰, kur minima nauja detalė – upės (Alstra), į kurią buvo įmesta Brunono galva, pavadinimas⁴¹. Kiti šaltiniai turi tik antraeilę reikšmę.

Nustatant apaštalavimo kryptį ir kankinimų lokalizaciją, nereikėtų praleisti svarbiausio šaltinio – Brunono laiško karaliui Henrikui II. Šis laiškas rašytas tuo metu, kai buvo rengiamasi paskutiniajai misijai. Jame kelis kartus nurodyta ekspedicijos kryptis – Prūsija⁴². Tai ir visos patikimos žinios, apibūdinančios misionieriaus mirties vietą.

Nekelia abejonių tai, kad, remiantis patikimiausiu, t. y. paties Brunono, šaltiniu, ekspedicija buvo surengta į žemes, kurios manyta buvus prūsų žemėmis. Tai patvirtina Thietmaras, teigdamas, jog dvyliktaisiais savo dievobaimingo, atskalūniš-

³⁶ Kronikininkas Saxo: *MGS*, t. 6, p. 658, *Annales Magdeburgenses*: *MGS*, t. 16, p. 164.

³⁷ *MPH*, t. 1, p. 327 ir kt.; H. Fross, *Relacje Piotra Damiani, Kultura średniowieczna i staro-polska*, Warszawa, 1991, p. 365–375.

³⁸ Taip pat J. B i c n i a k a s, min. veik., p. 190, ir 43 komentaras.

³⁹ Plg. H. F r o s s, *Relacje...*, p. 373. O pasak E. Gudavičiaus, Damiano versija atsirado lenkų vicuolių įtakoje, žr.: E. G u d a v i č i u s, *Lietuvos vardas...*, p. 79.

⁴⁰ Žr. E. G u d a v i č i u s, *Lietuvos vardas...*, p. 80.

⁴¹ *Vita et passio S. Brunonis episcopi et martyris Querfordensis*, *MGS*, t. 30, p. 1350–1366 (iš maždaug 1400 m.); tas pat kn. *Breviarium Halberstadense* per Georg Stüchs, Nurnberge, 1515; žr. H. G. V o i g t, *Brun*, 1907, p. 477.

⁴² *MPH*, t. 1, p. 223–228, liet. vert. leid.: *Piśmiennictwo czasów...*, p. 253: „O aš dabar grįžtu į Prūsiją...“, p. 258: „kunigaikštis Boleslovas... norėjo man padėti apkrikštyti prūsus...“

ko gyvenimo metais nuvyko į Prūsus. Tačiau abejotina, ar galima priimti šį teiginį pažodžiui (žr. toliau)⁴³. Apie Prūsus užsiminė ir tų įvykių liudytojas kapelionas Wipertas. Tačiau tie patikimi šaltiniai tiksliai nenurodo, kokiam būtent Prūsų regione apaštalavo Brunonas. Tiksliai sužinome, vėlgi iš Wiperto, kad tos krašto dalies valdytojas buvo kažkoks Nethimeras. Išidėmėtinas jo vardo slaviškas skambėjimas.

Kai kurie istorikai dėl šio vardo slaviškos kilmės (*Niecimierz*) manė jį valdžius kokią nors nedidelę valstybę Rusios, Lietuvos ir Prūsijos kraštų sandūroje⁴⁴. Atrodytų, jog tai neįmanoma, nes Brunonas (bent jau iš klausos) buvo susidūręs su lenkų ir rusų kalbomis, ir jo palydovas turėjo žinoti, ar ten iš tikrųjų buvo prūsai. Vardą galėjo iškreipti nuorašų sudarytojai. Beje, ši vardo šaknis asocijuojasi su vandenvardžiu *Netta*, gerai žinomam Prūsų krašte. Galima būtų surasti taip pat gimininių prūsų asmenvardžių, pvz., *Natere*, *Natur*⁴⁵, tiesa, be priesagos *-mer*, bet yra ir artimų, pvz., *-men*, *-min*⁴⁶. Gal tai buvo paprasčiausiai *Nettimin*. Betgi vėlesniuose šaltiniuose (nuo XIII a.) randame taip pat prūsiškų vardų su priesaga *-mir*, *-mer*, pvz., *Luthymir*, *Waymar*⁴⁷ arba visiškai panašių – *Nawtemer*⁴⁸. Paminėtinas ir vietovardis iš Varmės – *Nattern* (*Natur*, *Natter*)⁴⁹. Šie pavyzdžiai, atrodo, liudija, kad tai buvo baltiškas asmenvardis, veikiausiai prūsiškas, o ne lietuviškas⁵⁰.

Keletą žodžių reikėtų tarti apie šių valdovų vardus-titulus. Nethimeras buvo vadinamas karaliumi (*Rex*), o kitus vadino kunigaikščiais (*Dux*). Tačiau žinome, kad prūsai ir lietuviai tuomet dar neturėjo susiformavusios nei karališkos, nei kunigaikštės valdžios. Vyriausią valdžią turėjo viešė, kuri karo ir taikos metu pasirinkdavo einamosios politikos vykdytojus, ypač to meto gynimo sargybos viršinius⁵¹. Viešės vaidmenį galima pasekti iš keleto minėtų šaltinių smulkmenų. Thietmaras pateikia duomenų apie čiabuvių nuosprendį nuteisti Brunoną ir jo draugus myriop – tai nebuvo asmeninis, o kažkoks kolektyvinis sprendimas. Wipertas teigia, jog, Brunoną išbandant ugnimi, kartu su Nethimeru buvo 300 vyrų, arba, matyt, visa viešė. Taip pat Petras Damianis rašė apie karalių ir kitus, nusprendusius apsikrikštyti, nepaisant to, kad iki tol buvo priešiški nusistatę prieš misionierių. Tai

⁴³ *Kronika Thietmara*, vertė M. Jedlicki, Poznań, 1953, p. 452.

⁴⁴ J. B i c n i a k, min. veik., p. 191, 46 komentaras.

⁴⁵ R. T r a u t m a n n, *Die altpreussische Personennamen*, Göttingen, 1925, p. 67.

⁴⁶ A. B r ü c k n e r, *Starożytna Litwa*, Olsztyn, 1984, p. 31 ir kt.

⁴⁷ H. Ł o w m i a ń s k i, *Prusy–Litwa–Kryżacy* (sk. „Prusy pogańskie“), Warszawa, 1989, p. 51.

⁴⁸ R. T r a u t m a n n, *Die altpreussischen Personennamen*, p. 68. Čia yra ir kitų vardų su ta pačia dalelyte: Manemir, Nammer, bet ir Merunc, Merawe ir kt. (p. 145).

⁴⁹ A. P o s p i s z y ł o w a, *Toponimia południowej Warmii: Nazwy miejscowe*, Olsztyn, 1987, p. 102.

⁵⁰ Tai motyvuojau tuo, kad Lietuvoje nėra itin paplitusių pavadinimų su priesaga *-mer*; žr.: R. T r a u t m a n n, *Die altpreussischen Personennamen...*, p. 203.

⁵¹ H. Ł o w m i a ń s k i, *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań, 1983, p. 292–341.

buvo grupinis, o ne vien to karaliaus sprendimas. Be to, atrodo, kad viršininkų vaidmuo čia buvo vis dėlto didesnis negu šv. Vaitiekaus misijos krašte. Atkreipia dėmesį atskirų šaltinių, ypač Wiperto ir Damiano, nurodančių svarbų tų viršininkų vaidmenį, tonas – tai jie įsako suimti Brunoną, su jais tariamasi. Taip pat tikra yra tai, kad tokį įspūdį susidarė įvykio liudytojas Wipertas, pabrėžęs tų karalių ir kunigaikščių tuose įvykiuose reikšmę. Mažesnę įrodymo reikšmę čia turėjo, mano manymu, Damiano užuomina apie karaliaus ketinimą perduoti valdžią savo sūnui, kad galėtų visiškai atsiduoti naujam tikėjimui ir nesiskirti su Brunonu; čia gal galima būtų daryti prielaidą apie prūsų (lietuvių) valdžios paveldimumą⁵². Tačiau labai tikėtina, kad visą to karaliaus įvaizdį Damianis suklastojo, parodydamas idealų naujakrikšto paveikslą. Tad galimas daiktas, kad minėtas pasakojimas tapo autoriaus dedukcija (pramanu).

Minėti karalių ir kunigaikščių apibūdinimai mus pasiekė per krikščioniškojo pasaulio kronikininkus, kurie prūsų ir lietuvių vidaus santykius bandė perprasti sekdami gerai jiems žinomu Europoje pavyzdžiu. Be to, tuos viršininkus (vadus) tradiciškai vadino rikiais; tai priminė lotynišką karaliaus apibūdinimą, o Lietuvoje – kunigu⁵³. Iš tikrųjų pavadinimai *rikis*, *kunigas* reiškė tą patį, ką ir *ponas*, *Herr*⁵⁴. Kad Nethimeras neturėjo labai didelės valdžios, liudija tai, jog Wiperto minėtasis „kunigaikštis“ nesuabejojo pasmerkti misionierių kančioms, t. y. nepabijėjo „karaliaus“ valdžios, nors to priežastis, matyt, buvo kita (žr. toliau). Tiesa, Damiano aprašymas kitoks, – jame nebuvo kunigaikščio, o tik karaliaus brolis. Viduramžių lotynų kalboje *frater* nebūtinai reiškė tikrą brolių – tai galėjo būti draugas, giminaitis, artimas žmogus⁵⁵ arba ir iš tikrųjų atliekantis panašią funkciją. Abu jie, matyt, priklausė turtingųjų grupei, vėlesniuose šaltiniuose vadinamiems kilmingaisiais (*nobiles*). Noras nubausti kaltuosius dėl Brunono mirties turbūt jau yra Damiano dedukcija, nes jis buvo įtikėjęs tikru, aistringumu to karaliaus tikėjimo pasireiškimu; taigi jam buvo akivaizdus jo noras nubausti kaltuosius. Dedukcija ir pramanas, išgalėjęs, matyt, skleidžiamos legendos įtakoje, buvo ir žinia apie Brunono pavirtimą akmeniu, atleidimą ir žudikų apkrikštijimą (tuo, matyt, buvo aiškinamas smurto vietoje bažnyčios pastatymas). Pirmenybę čia atiduodu Wiperto, vis dėlto tų įvykių liudytojo, aprašy-

⁵² B. T. П а ш у т о, *Образование Литовского государства*, Москва, 1959, c. 87; J. B i e n n i a k, min. veik., p. 193, priedas 52; taip pat pažymėjau tai, kad valdovai buvo vadinami *broliais* – tai, kaip paaiškinu toliau tekste, turi būti suprantama platesne prasme, kaip asmuo, turintis tokią pačią valdžią. Apie didesnį jotvingių viršininkų vaidmenį plg. taip pat: J. P o w i e r s k i, Czynniki warunkujące rozwój polityczny ludów zachodniobałtyckich, *Acta Baltico-Slavica*, 1990, t. 19, p. 107.

⁵³ M. B i s k u p, G. L a b u d a, *Dzieje zakonu krzyżackiego*, Gdańsk, 1988, p. 78 ir kt.

⁵⁴ R. T r a u t m a n n, *Die altpreussischen Spruchdenkmäler*, Göttingen, 1910, p. 45; plačiau apie tai žr. H. Łowmiański, *Studia...*, p. 293.

⁵⁵ A. A. J o u g a n, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa, 1992, p. 270. Pagal: *Słownik łaciński średniowiecznej*, t. 4, p. 367: *frater* tai „žmogus, su kuriuo esi artimai susijęs, – bičiulis, draugas, artimas“.

mui⁵⁶. Nuorašo sudarytojai neturėjo, mano manymu, priežasties suklastoti tą žinią – jie galėjo tik kiek iškreipti. Kad žudikai nebuvo nubausti, bet ir toliau liko pagonys, galima tvirtinti iš Thietmaro pranešimo, kuriame aiškiai pasakyta, jog kankinių kūnai, kol jų neišpirko Boleslovas Narsusis, nebuvo palaidoti.

Anot Wiperto, Nethimeras apsikrikštijo kartu su 300 vyrų, tikriausiai su visu tos žemės padaliniu. Pagal statistinį rodiklį tai būtų apie 1500 gyventojų, pavaldžių Nethimerui. Šis rodiklis atitinka H. Łowmiańskio pastabas dėl Prūsų žemesniųjų teritorinių-administracinių padalinių, jo vadinamų *valsčiai*⁵⁷, o kryžiuočių šaltiniuose – prūsišku terminu *pulka* („žemė“)⁵⁸. Tos pulkos susidarė iš keleto ar keliolikos vadinamųjų *laukų*, arba mažiausių gyvenviečių teritorinių padalinių.

Brunonas nepasitenkino ta akivaizdžia sėkme ir toliau apaštalavo. Kaip matyti iš Thietmaro pranešimo („*tam priešinosi čiabuviai, o kai jis ir toliau mokė evangelijos, jį už tai suėmė*“), tai negalėjo būti Nethimero pavaldi žemė, nes jis juk perėjo į naują tikėjimą visai viešai sutikus. Tik apytikriai Wipertas nurodo tą pačią žemę (pulką), jeigu jau mini tos žemės (*illius terrae*) kunigaikštį. Veikiausiai turėta galvoje kita žemė, nes „*terrae*“ galima suprasti kaip „kraštas“, o terminas „*brolis*“ (iš Damiano pranešimo), kaip minėjau, kaip panašaus rango pareigūną, draugą ar viršininką, pvz., iš gretimos žemės (o tai, beje, aiškėja iš paties Damiano teksto). Apskritai atrodo, kad tai buvo tikrai kitos žemės versija, nes viešės priimto sprendimo buvo griežtai laikomasi, nepaklusnieji buvo žiauriai baudžiami, netgi mirties bausme⁵⁹. Atsižvelgdami į tai, kas išdėstyta, galime daryti prielaidą dėl misionieriaus mirties vietos, buvusios už Nethimero valdos ir teritorinio padalinio ribos, taip pat nurodant, kad tai buvo Prūsijoje (Jotvoje).

Vis dėlto iš šaltinių duomenų negalima tiksliau nustatyti tos žemės lokalizacijos. Būdinga nebent tai, kad Damianis ten mini buvus „ilgą ežerą“, kuriame buvo apkrikštyti Nethimero žmonės. Tačiau šią informaciją sunku identifikuoti, nes prūsų žemėje gausu ežerų. Toji teritorija turbūt nebuvo toli nuo Lenkijos sienos, nes Wipertas pažymi tai, jog misionieriai, vos peržengę Prūsų sieną, tuojau pat buvo nuvesti pas Nethimerą.

Trumpai apžvelkime prūsų vidaus gyvenimą ir duomenis, kuriuos mums pateikia minėti šaltiniai. Wipertas kalba apie tai, kad Brunonas sudegino pagonių stabus

⁵⁶ Tik vienoje vietoje toji žinia aiškiai klaidinanti, būtent pabaigos fragmente, kur kalbama apie mirties įvykdyto vietoje pastatytą vienuolyną (*monasteria*). Šį faktą galima lengvai paaiškinti: matyt, čia Wipertas pasidavė plintantiems gandams (jos liudytoju jis pats jau negalėjo būti), kuriuos beveik identiškai, nors dar labiau pagražindamas, vėliau perdavė Damianis. Pirmenybę Wipertui, o ne Damianiui atidavė taip pat E. Gudavičius, be to, manęs, kad minėtasis vienuolynas buvo pastatytas Lenkijoje, o ne įvykio vietoje. Žr. E. G u d a v i č i u s, „Lietuvos“ vardas..., p. 79 ir kt.

⁵⁷ H. Ł o w m i a ņ s k i, *Prusy pogańskie...*, p. 63.

⁵⁸ M. B i s k u p, G. L a b u d a, min. veik., p. 71.

⁵⁹ Apie tai plačiau: H. Ł o w m i a ņ s k i, *Studia...*, p. 323.

(*simulacia*). Vadinas, priešingai kai kurių tyrinėtojų nuomonei Prūsijoje buvo jų stabų kultas⁶⁰. Pakanka paminėti, nors ir ne visada, bet, be abejo, egzistavusį dievybei (deivei Kurkei (*Curche?*) skirtą įvaizdį⁶¹, neišaiškintą „akmeninių moterų“ mįslę⁶². Galima manyti, jog prūsai praktikavo vadinamąjį išbandymą ugnimi, siekdami atskleisti tiesą ir gauti jos įrodymą. Sėkmingai tokį išbandymą atlaikė Brunonas ir, atrodo, geriau tai aprašė Damianis. Pasak jo, misionierius turėjo praeiti tarp dviejų laužų, pasak Wiperto, jis buvo įkeltas „į ugnį“ („*in ignem*“) kartu su vyskupo sostu ir išbuvo ten, kol buvo sugiedotos septynios psalmės. Palaikau Damiano aprašytąjį variantą, kurį daugelis tyrinėtojų pavadino legenda⁶³, dėl dviejų priežasčių: jis buvo paminėtas dviejuose vienas nuo kito nepriklausomuose šaltiniuose, taip pat tiesioginio liudytojo – Wiperto aprašyme. Akivaizdu, kad nuorašų sudarytojais arba ir jis pats gerokai persistengė, išryškindami „stebuklą“. Beje, jeigu Wipertas buvo viso to liudytojas, tai, be abejo, šis įvykis jo ir jo draugų atmintyje turėjo ilgai išlikti, o ir vyskupui laikas, praleistas tarp liepsnojančių laužų, turėjo gerokai prailgti. Žiemos metu eiti tarp liepsnų apsirengus storais puošniais (tai pabrėžė Damianis) liturginiais vyskupo apdarais (apie tai – Wipertas), gal net su gaubtu ant galvos (Damianis nurodo, kad misionierius net plaukų neapdegė) – visa tai atrodo gana tikroviška.

Nepaklususius viešės sprendimui prūsai (ir lietuviai) baudė nukirsdindami galvas ir nelaidodami palaikų – apie tai liudija Brunono ir jo 18 draugų likimas. Pravartu atkreipti dėmesį į pradinį misijos laikotarpį. Kai tikrai misionieriai peržengė sieną, tuojau pat buvo sučiupti (*statim*) ir pristatyti Nethimerui. Matyt, buvo grupė žmonių, atsakingų už gyventojų ir sienos saugumą. Keletą šių pastabų patvirtina kai kurie žinomi literatūroje faktai, o kiti leidžia papildyti (dievybių skulptūros, „išmėginimas ugnimi“).

Dabar apie paskutiniąsias Brunono misijos informacijas. Po sėkmingo apsilankymo Nethimero žemėje misionierius su savo bendražygiais, skelbdami evangeliją, patraukė toliau. Gyventojai, kaip pranešė Thietmaras, sutiko juos priešiška. Tačiau kai Brunonas nesiliovė apaštalavęs, buvo sučiuptas ir kartu su kitais nužudytas. Pasak Wiperto, minėtasis kunigaikštis nuvyko pas Brunoną ir pasmerkė jį myriop. Be abejo, viskas čia perteikta labai glaustai, bet puikiai atitinka Thietmaro aprašymą.

⁶⁰ Plg. L. Okulicz-Kazarin, *Życie codzienne Prusów i Jaćwiegów w wiekach średnich (IX–XIII w.)*, Warszawa, 1983, p. 226. Autorius kategoriškai pasisako prieš tą tezę.

⁶¹ Apie prūsų stabus; žr. B. T. Пашыто, min. veik., p. 106 ir kt.

⁶² Apie šias senicnas neseniai rašė Anna Błażewska: Kamienna rzeźba figuralna z czasów przedkrzyżackich w Prusach. Stan, możliwości i perspektywy badań, *Sztuka Prus XIII–XVIII wieku*, Toruń, 1994, p. 71–86. Jas autorė datuoja I–II tūkstantm. sandūra ir laiko esančias vietinės kilmės.

⁶³ Plg. W. Męczytowski, min. veik., p. 448; taip pat pabrėžė Wiperto informacijos didesnę tikimybę (p. 495). Kitą „išbandymo ugnimi“ versiją patikė E. Gudavičius („Lietuvos“ vardas..., p. 80; plg. taip pat ir šio autoriaus „Šv. Brunono misija“, p. 121): tai galėjęs būti iliuzinis, suvaidintas kartu su prikalbintu karaliumi, spektaklis.

Matyt, Brunonas, nors ir viešės perspėtas, toliau apaštalavo tame krašte, ir tuomet pas jį, vykdydamas viešės nuosprendį, atvyko minėtas kunigaikštis ir paliepė jį nužudyti. Kitaip Wiperto pasakojimas būtų nesuprantamas, nes kas gi atsitiko apkrikštytiems prūsams ir Nethimerui? Labai panaši situacija susiklostė ir šv. Vaitiekui, kai šis taip pat nepaklausė viešės sprendimo ir žuvo grįžęs į Prūsiją.

Petro Damiano pasakojime vietoj kunigaikščio veikia karaliaus broliai. Tas, kuris gyveno su karaliumi ir nenorėjo būti apkrikštytas, Brunonui išvykus, buvo karaliaus nužudytas. Kitas brolis, jau atsiskyres nuo karaliaus, kai tik pas jį atvyko Brunonas, įniršęs dėl brolio apkrikštijimo sukėlė gyventojus prieš misionierių, pagaliau jį sučiupo ir nužudė. Šį sužetą Damianis gerokai išplėtė, bet ir jame yra elementų, panašių į pirmtakų pranešimus. Taigi greičiausiai ne visi Nethimero krašto prūsai priėmė krikščionybę, buvo ir priešininkų, kurie pagal Prūsuoje vyravusią teisę buvo nužudyti. Kaip minėjau, sprendimas krikštytis buvo priimtas pirmiausia viešėje, o pasipriešinimas jos sprendimui buvo baudžiamas mirtimi. Nuosprendis buvo įvykdomas asmeniškai arba jį tikriausiai prižiūrėjo pats viršininkas. Ar tai iš tikrųjų buvo Nethimero brolis, sunku patvirtinti, bet, kaip minėjau, nebūtinai galėjo taip būti. Grįžę prie Damiano pasakojimo siužeto, matome Brunoną darbuojantis jau kitame krašte; apie tai netiesiogiai nurodė pats kronikininkas. Dėl minėto brolio, kursčiusio gyventojus prieš misionierių, veiklos galima numanyti, kad čia turimas galvoje viešės susirinkimas, kuriame šis brolis, matyt, to krašto viršininkas, turėjo gauti sutikimą (ir greičiausiai to siekė) nužudyti atėjūnus. Gavus tokį aiškiai palankų viešės sutikimą, misionierių likimas buvo nulemtas.

Taigi Brunonas, apsilankęs Nethimero žemėje, kažkur Prūsijoje, netoli Lenkijos, patraukė į kitą vietą, bet ar tame pačiame krašte? Nors šaltinių žinios ir perduoda apytikrą Brunono lankymosi vietą, nėra tolygios. Thietmaras nurodė to krašto (pasak jo, Prūsų) lokalizaciją pasienyje su Rusia, Wipertas visada mini tik Prūsus, o Damianis, nors ir užsimena apie minėto karaliaus brolio atsiskyrimą, bet manė jį ir toliau esant pavaldų karaliui, nes pastarasis vėliau ketino įvykdyti Brunono žudikams mirties bausmę. Laikantis kronikininko terminologijos („Russorum“), tai buvo, kaip jau išsiaiškinome, Prūsai.

Panagrinėkime ir kitus šaltinius. Kvedlinburgo analai nurodo šią teritoriją buvus Lietuvos ir Rusios pasienyje, tas pat rašoma ir „Magdeburgo vyskupų darbuose“. Taigi kalbama apie Lietuvos ir Rusios pasienį. Šis klausimas tapo vienu svarbiausių tyrinėjimo objektų ir iš esmės išryškino dvi pozicijas. Pirmoji, bendresnė, paprasčiausiai bando susumuoti visas turimas žinias ir tuo būdu surasti apytikrą Brunono mirties vietą Prūsų, Lietuvos ir Rusios pasienyje. Antrąją poziciją neseniai išsakė J. Bieniakas, nurodęs Lietuvos ir Rusios pasienį, nes tuo metu „Prūsų“ sąvoka galėjo būti taikoma ir Lietuvai, kuri iki tol krikščioniškajam pasauliui nebuvo žinoma. Pirmoji pozicija, be abejo, netobula, nes teigia, kad nė vienas šaltinis nėra tikslus. Antroji tarsi prieštarauja kronikinio tipo šaltiniams, kuriuose neužsimenama apie tai, kad misionieriai būtų išvykę ir Prūsijos.

Tačiau dar reikėtų išsiaiškinti, iš kur atsirado žinutė apie Lietuvą. Beje, tai buvo apskritai pirmoji užuomina rašytiniuose šaltiniuose apie šį kraštą. Be to, Kvedlinburgo analai – labai patikimas šaltinis, atsiradęs netrukus po minėto įvykio. Todėl palaikau, jog išorės (kriščiioniškajam) pasauliui abu kraštai – Lietuva ir Prūsija – galėjo būti apibūdinami bendru vardu, būtent „Prūsai“; galų gale tai buvo giminingos gentys. Jas atskirti galėjo tik artimiausi kaimynai (lenkai, rusinai). Iš ten, matyt, ir informacija apie Brunono žuvimą Lietuvoje, papildyta žodžiais „arba Prūsuoše“. Todėl kai kurie šaltiniai (Thietmaras) pasigavo tik skaitytojams gerai žinomą dalį pranešimo (po šv. Vaitiekaus misijos), o kiti perdavė tiktai informaciją apie Lietuvą (Kvedlinburgo analai – tai metraštinio pobūdžio šaltinis arba skirtas labai siauram skaitytojų ratui)⁶⁴. Ši hipotezė juolab patikima, kad, kaip atrodo, yra didelis panašumas tarp Thietmaro kronikos ir Kvedlinburgo analų bei kitų metraščių (pvz., „Gesta...“), kurie remiasi to paties šaltinio informacija.

Thietmar:	Kvedlinburgo analai:	Gesta...:
In duodecimo conversio- nis ac inclitae conversa- cionis suae anno...	11 suae conversionis anno	
Tunc in confinio predic- tae regionis (t. y. Prūsų. – G. B.) et Rusciae...	in confinio Rusciae et Li- tuae	in confinio Rucie et Litue regionum
ab incolis... decollatur cum sociis suimet 18...*	a paganis capite plexus cum suis 18...**	ab ipsis gentibus est mar- tyrisatus... cum suis...***

Akivaizdu, kad Kvedlinburgo analuose ir Thietmaro kronikoje yra panašių užuo-
minų, kurios pastarojoje labiau išplėtotos, ir kad šiems šaltiniams artimiausia yra
„Gesta...“ Prie jų pridėkime ir XII a. vadinamuosius kronikininko Saxo ir Magdebur-
go kronikos įrašus, kurie sudaro Thietmaro ir Kvedlinburgo analų teksto didumą.

Saxo: „Tunc in confinio predictae regionis et Rusciae et Litue cum predicaret...
capite plexus cum suis...“****

⁶⁴ E. Gudavičiaus nuomone (Šv. Brunono misija, p. 19), tie analai buvo skirti saksų moterų elitui.

* **Thietmaras:** „Dvyliktaisiais savo apaštalavimo ir pagarsėjusio bendradarbiavimo su pagonimis metais. Tuomet minėto krašto ir Rusios pasienyje gyventojų buvo nužudytas su savo 18 bendražygių...“

** **Kvedlinburgo analai:** „11-aisiais savo apaštalavimo metais. Rusios ir Lietuvos pasienyje pagonių buvo nužudytas su savo 18...“

*** **Gesta...:** „... Rusios ir Lietuvos kraštų pasienyje tų genčių buvo nukankintas su savo...“

**** **Saxo:** „Tuomet minėto krašto ir Rusios bei Lietuvos pasienyje apaštalaudamas buvo nužudytas su savo...“

Magdeburgo kronika: „Tunc in confinio praedictae regionis, Rusciae et Lituae cum praedicaret... capitae plexus cum suis sociis numero 18...“*⁶⁵.

Be to, iš „Gesta...“ sužinome, kad jos autorius žinojo „Liber gestorum Brunonis“ („...sicut iudicat liber gestorum eius...“)** , šiuo metu dingusią. Patyrinėjus kai kuriuos aprašymus galima teigti, kad šioje knygoje kalbama apie Brunono mirtį kažkur Lietuvos ir Rusios pasienyje, apie ką užsimenama kronikoje „Gesta...“. Tuo tarpu Saxo ir „Annales Magdeburgenses“ kronikose jau buvo bandyta sutapatinti minėtus tris šaltinius (Thietmaro kroniką, Kvedlinburgo analus ir „Liber...“). Dėl šaltinių panašumo galima atmesti tokią stambią klaidą kaip mirties vietos nustatymą, nes Lietuva ir Prūsai turėjo reikšti tiesiog tą pačią teritoriją.

Tai, kas išdėstyta, leidžia teigti, kad saksiška šaltinių kilmė nurodo Brunono mirties vietą buvus Lietuvos ir Rusios pasienyje. Thietmaro aprašyme gal dėl to, kad jis buvo skirtas platesniam skaitytojų ratui, minimas Prūsų vardas, nes to meto supratimu ir dėl tos pasaulio dalies (Prūsijos) geresnio pažinimo buvo labiau žinomas ir iš esmės adekvatus Lietuvai⁶⁶.

Tad kaipgi, atsižvelgiant į tai, kas aukščiau išdėstyta, interpretuoti Wiperto ir Damiano pasakojimus? Pirmiausia jie tik nurodė kraštą, į kurį Brunonas kartu su savo draugais buvo nuvykęs. Jie nesistengia kiek tiksliau nustatyti misionieriaus mirties vietos, nors ir pateikia kai kurių netiesioginių duomenų. Taigi, pasak Damiano, tai buvo karaliaus brolis, nuo jo atsiskyręs, o Wiperto žodžiais, tos žemės kunigaikštis („dux... illius terrae“). Iš esmės Damianis akcentuoja abiejų žemių atskyrimą, o tai leidžia manyti, jog buvo du atskiri kraštai. Wiperto atveju reikėtų pa-

* **Magdeburgo analai:** „Tuomet minėto krašto, Rusios ir Lietuvos pasienyje apaštalaudamas buvo nužudytas su savo 18 bendražygių...“

⁶⁵ Šaltiniai cituojami pagal: H. G. V o i g t, *Brun von Querfurt Mönch*, p. 290. Kronikininką Saxo žr.: *MGS*, t. 6, p. 658; *Annales Magdeburgenses*, *MGS*, t. 16, p. 164. Abu darbai tikriausiai yra to paties autoriaus, būtent abato Arnoldo iš Berge ir Nienburgo, panašiai kaip „Gesta...“

** „...kaip teigia jo darbų knyga...“

⁶⁶ Apie tai, kad ir Lenkijoje dažnai pasitaikydavo klaidingai identifikuoti lietuvius su prūsais, matyti iš vėlesnių pranešimų, pvz., užuomina apie Lenčicos kunigaikščio Kazimiero mirtį kovoje su prūsais 1294 m. (Kalendarz Włocławski, *MPH*, Nova Series, t. 6, p. 83), kai žinoma, kad tai buvo lietuvių antpuolis, kuriam vadovavo kunigaikštis Vytenis; plg. pranešimą apie prūsų įvykdytą mozūrų kunigaikščio Ziemovito (Sicmowit) nužudymą. Iš tikrųjų tai įvyko per lietuvių antpuolį (Rocznik Traski, *MPH*, t. 2, p. 397, ir Rocznik Małopolski, *MPH*, t. 3, p. 170). Tokia klaida galėjo atsirasti dėl pranešimo apie 1246 m. prūsų įvykdytą Lenkijos nusiaubimą (*Annales Silcsiaci Compilaci*, *MPH*, t. 3, p. 679), kai kiti informatoriai nurodė lietuvius. Šiek tiek panašios identifikacijos užuominų yra vienoje kronikoje („*Kronika Wielkopolska*“), kurioje, pvz., Mindaugas vadinamas prūsų karaliumi (p. 132), arba apie prūsų dalyvavimą 1259 m. totorių antpuolyje (p. 130), kur daugelis šaltinių nurodo ten buvus lietuvius (plg. J. B i e - n i a k, min. veik., p. 193). Matyt, panašiai atsitiko ir jotvingių atveju, kuriuos iki XIII a. vadino bendru prūsų vardu, nors tikriausiai jie sudarė atskirą genties junginį. Papildomą tokios identifikacijos argumentą pateikė E. G u d a v i č i u s (Šv. Brunono misija..., p. 118). Jis atkreipė dėmesį į tai, kad „*Dagome iudex*“ lenkų paribio orientaciniais punktais laiko Prūsus, o už jų iš karto – Rusiją.

skyrimą, o tai leidžia manyti, jog buvo du atskiri kraštai. Wiperto atveju reikėtų pažymėti sutrumpintą mus pasiekusių jo atsiminimų versiją, kartais sunkiai supranta-
mą, tad ir čia dėl to jo sutrumpinto pasakojimo kunigaikštis galėjo jau kito krašto
valdovu būti. Be to, pravartu atkreipti dėmesį į apibrėžimą *illius*, kuri galima versti
ir kaip „šalia esantį“, arba „kitoje“, „anoje pusėje“ esančioje žemėje. Atsižvelgiant į
šias aplinkybes, galima teigti, kad nors Wipertas ir Damianis tiesiogiai nekalba apie
Lietuvos kryptį, bet to ir neneigia.

Atrodo, kad, naudojantis Wiperto priimtąja titulatura, galima iškelti dar vieną
argumentą dėl Brunono žūties Lietuvoje vietos. Tai, kaip minėjau, galėtų būti bal-
tiškųjų terminų *rikis* ir *kunigas* pėdsakai. Pirmasis buvo vartojamas Prūsuoje, antra-
sis – Lietuvoje ir paprasčiausiai reiškė poną arba „nobiles“, viršininką. Lotyniškasis
rikio atitikmuo – „Rex“, būtent taip apibūdintas Nethimeras. Beje, pažymėsime,
kad lotyniškasis kunigo atitikmuo, vartotas vėlesniais amžiais – „Dux“⁶⁷. Galima net-
gi pastebėti tam tikrą abiejų pavadinimų kalbinį panašumą. Atrodo, šios prielaidos
leidžia iškelti tezę dėl šių apibūdinimų diferenciacijos atitinkamai Prūsų (Rex) ir
Lietuvos (Dux) teritorijoms.

Remdamasis visais šiais samprotavimais manau, kad Brunono mirties vieta bu-
vo Lietuvoje, pasienyje su Rusia, bet, matyt, netoli nuo Prūsų krašto. Tai taip pat
padeda nustatyti Nethimero buveinę, kuri turėjo būti Jotvoje, kadangi Brunonas
netrukus atvyko į Lietuvą. Riba tarp Lietuvos ir Jotvos buvo, matyt, Nemunas – tai
patvirtina Petras Dusburgietis, taip pat lenkų bei kryžiuočių derybų dokumentai⁶⁸
(taip tikriausiai buvo ir XI a. pradžioje). Vėliau Lietuvos kaimynystėje buvo viena
iš jotvingių žemių – Dainava, galbūt buvusi prie Nemuno priešais Merkinę⁶⁹. Taigi
reikia manyti, kad būtent Dainavos žemė buvo pavaldi Nethimerui⁷⁰.

Tačiau pernelyg mažai yra tyrinėtas Lietuvos–Rusios pasienis, kad galima būtų
nustatyti Brunono žūties vietą. Iš XII–XIII a. šaltinių žinome, kad rusų pasienio
miestai buvo Volkovyskas, Slonimas, Naugardukas, Minskas, Zaslavlis ir Lohois-
kas – už tų miestų ribos turėjo baigtis rusų gyvenvietės⁷¹. Juolab kad galima teig-
ti, jog tų rusų gyvenviečių už minėtų miestų ribos XI a. dar nebuvo. Tuo tarpu

⁶⁷ H. Ł o w m i a ņ s k i, *Studia...*, p. 300; Petras Dusburgietis vartojo tik apibrėžimą „reguli“. Į to-
kia įvairovę taip pat atkreipė dėmesį J. Powierskis. *Źr. Czyniki warunkujace rozwój polityczny*, p. 95.

⁶⁸ H. Ł o w m i a ņ s k i, *Studia...*, p. 63; A. K a m i ņ s k i, *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki
gospodarcze i społeczne*, Łódź, 1953, p. 60–62.

⁶⁹ Lokalizaciją ir apie jos pagrindumą *žr. ten pat*, p. 33–35, 94, 108.

⁷⁰ Verta atkreipti dėmesį į Nethimero vardo priesagos ir Merkinės bei Juodosios Ančios intako
Maros („flies Maro“) pavadinimų šaknies panašumą, *žr. Litauische Wegeberichte, Scriptorum rerum
Prussicarum*, t. 2, p. 691.

⁷¹ H. Ł o w m i a ņ s k i, *Studia...*, p. 51; Tikriausiai rusų gyvenvietės siekė jau Gardino regioną
(A. K a m i ņ s k i, *min. veik.*, p. 38 ir kt.; *plg. J. O c h m a ņ s k i, Litewska granica etniczna na wscho-
dzie od epoki plemiennej do XVI wieku*, Poznań, 1981, p. 31).

lietuvių gyvenviečių nebuvo už Merkinės–Eišiškių linijos. H. Łowmiański nuomone, lietuvių gyvenvietės į pietus nuo tos linijos atsirado po XIII–XIV a. kolonizacijos⁷². Remiantis tais duomenimis, Brunono mirties vietos reikėtų ieškoti dešiniajame Nemuno krante, Merkinės rajone ir galbūt toliau link Eišiškių–Trobu rajono⁷³. Iš vėlesnės informacijos taip pat žinome, kad mirties vieta buvo prie Alstros upės, į kurią buvusi įmesta misionieriaus galva. Deja, šios upės vardas mažai tepadeda identifikuoti, nes iki šių dienų jis neišliko, tačiau negalima atmesti jo pakeitimo galimybės⁷⁴. Iš karto norisi palyginti šį pavadinimą su Strėvos, dešiniojo Nemuno intako, esančio už 60–70 km į šiaurę nuo Merkinės (arba apie 1–2 dienų žygio nuo tariamosios lietuvių gyvenviečių ribos), pavadinimu. Upės pavadinimas žinomas iš Hermano Vartbergiečio užrašymo kaip *Strabene*, o Vygando Marburgiečio – *Streben*, *Strebe*, kituose XV a. šaltiniuose randame daugiau versijų: *Streve*, *Strava*,⁷⁵. Tai galima paaiškinti tuo, kad Brunonui skirtoje informacijoje išliko tik to pavadinimo šaknis: *Stra-*, kaip Alstra, o priesaga *-bene*, arba *-awa* išnyko atvykėlių iš Vakarų lūpose. Be to, pažymėsiu, kad pirminė šaknis *el-/ol-* tai plaukti, tekėti⁷⁶ (tekanti *Stra-*) ir galėjo būti vietos gyventojų užmiršta. Šią prielaidą silpnina tai, kad upė buvo per toli nuo Rusios pasienio⁷⁷, tačiau tikėtina ir tai, kad lietuvių gyvenamos vietos X–XI a. sandūroje dar nesiekė Merkinės, nors tam įrodyti reikia naujų sistemingų archeologinių tyrimų. Visa tai leidžia teigti, kad Brunonas veikiausiai žuvo kažkur į šiaurę nuo Merkinės, galbūt prie Strėvos upės.

Šio straipsnio teiginiai leidžia padaryti kai kurias išvadas.

1. Šv. Brunono mirties legenda Gižicko apylinkėse radosi tik XX a. pradžioje dėka H. G. Voigto, kurį vėliau palaikė vietos kronikininkas E. Trinckeris.

2. Brunonas nuvyko į Prūsus, tiksliau – į Rytų Jotvą, kur tuojau pat apkrikštijo visos žemės (Dainavos?) gyventojus kartu su jų vadu Nethimeru.

⁷² H. Łowmiański, *Studia...*, p. 55.

⁷³ Plg. Baltijos kraštų epochos genčių politinį žemėlapij pagal Łowmiański. (Geografia polityczna Bałtów w dobie plemiennej, *Lituano-Slavica Posnaniensa*, *Studia Historica*, 1985, t. 1, p. 96).

⁷⁴ Ji galėtų nutiesti kelią tolesniems Brunono mirties vietos tyrinėjimams. Tam pasitarnautų detalesni lietuvių–baltarusių pasienio tyrinėjimai.

⁷⁵ Hermani de Wartberge *Chronicon Livoniae*, *Scriptores rerum Prussicarum*, t. 2, p. 75, 107; Die *Chronik Wigands von Marburg*, ten pat, p. 512–513, 560, 616; Die litauische *Wegeberichte*, ten pat, p. 698, 707; *Chronik von Oliva*, ten pat, t. 2, p. 724.

⁷⁶ M. Bielik, *Hydronimia dorzeza Pregoły z terenu Polski*, Olsztyn, 1987, p. 138.

⁷⁷ Kitaip identifikuoti siūlė J. Bieniakas (min. veik., p. 192, koment. 48) – nurodė Ščiaros upę, nors ir suabejojo, ar taip toli į pietus galėjo sieti baltų gyvenvietės XI a. Reikėtų pritarti šioms abejonėms, nes joks šaltinis nepatvirtina taip toli buvus baltų gyvenvietės. Apytikrius hidronimus nurodo ir E. Gudavičius („Lietuvos“ vardas..., p. 80 ir kt.) – *Jatrą* (*Aitra*), *Udrą* (*Audra*, *Aldra*), taip pat *Olśą* (*Alsa*), tačiau kiek labiau to nepagrįsdamas.

3. Vėliau Brunonas tęsė savo misiją jau Lietuvoje, bet buvo nepalankiai sutiktas vietos viršininko, kuris su viešės sutikimu pasmerkė jį myriop Rusios pasienyje, į šiaurę nuo Merkinės (gal prie Strėvos upės?).

4. Ir Jotvoje, ir Lietuvoje vyriausioji valdžia tebebuvo viešės rankose, jos sprendimai buvo visiems privalomi, o tuos, kurie jų nevykdė, baudė mirtimi; viršininkų reikšmė ten buvo didesnė nei Prūsų žemėse.

5. Jotvingiai turėjo stabus, skirtus dievams, žinojo ir naudojo, siekdami nustatyti tiesą, „išbandymą ugnimi“.

Vertė Rita Strazdūnaitė

Zusammenfassung

GRZEGORZ BIAŁUŃSKI

ZUR TODESSTÄTTE DES HL. BRUNO

Im vorliegenden Beitrag wird vom Verfasser der Verlauf der letzten Mission des hl. Bruno, die an die Balten gerichtet war, sowie die Entstehung der Legende über seinen Tod in der Nähe von Lötzen, am Löwentinsee. Aufgrund der zugänglichen Quellenmaterialien wird in etwa der wahrscheinliche Ort des Martyriums dieses Missionars festgestellt.

Die Thesen des Beitrags lassen sich innerhalb folgender Punkte zusammen stellen.

Die Sage vom Tod des hl. Bruno in der Nähe von Lötzen ist erst Anfang des 20. Jahrhunderts durch H. G. Voigt entstanden, den später der örtliche Heimathistoriker E. Trincker unterstützt hat.

Bruno begab sich nach Preußen und genauergenommen in den östlichen Teil des Landes der Jatwinger, wo er kurz nach dem Eintreffen das gesamte Pulko mit seinem Häuptling Nethimer (Pulko Deynowa?) bekehrt hat.

Später setzte Bruno seine Mission in Litauen fort, hier allerdings wurde er ungerne vom dortigen Häuptling aufgenommen, der unter Einverständnis der Versammlung Missionare zum Tod verurteilt hat (an der Grenze zu Ruthenien, nördlich von Merkinė, vielleicht am Fluß Strėva?).

Sowohl im Jatwinger-Land, wie in Litauen lag die oberste Gewalt noch in den Händen der Versammlung. Ihre Entscheidungen waren verbindlich für alle, diejenigen, die dem Willen der Versammlung sich nicht beugen wollten, wurden zum Tode verurteilt; obwohl die Bedeutung der Häuptlinge dort größer als in eigentlichen preußischen Gebieten war.

Die Jatwinger verehrten Götzenbilder, kannten und verwendeten die „Feuerprobe“ zur Feststellung der Wahrheit.